

2. Spojrzenie w przyszłość - literatura łemkowska okresu międzywojennego oraz współczesna twórczość literacka Łemków

Proces historycznoliteracki jako pewne *continuum* przeobrażeń, którym podlega literatura w czasie historycznym jest procesem ciągłym i, choć najczęściej jego charakterystyk dokonuje się w pewnych wycinkach i przekrojach, należy pamiętać, iż dany segment (czasowy, narodowy, terytorialny) tego procesu jest tylko częścią znacznie szerszego zjawiska, funkcjonującą w jego ramach w ścisłej współzależności z innymi jego elementami. Dlatego też charakterystyka wyodrębnionego chronologicznie odcinka procesu historycznoliterackiego zazwyczaj rozszerzana jest o wskazanie głównych zjawisk bezpośrednio poprzedzających charakteryzowany okres rozwoju literatury oraz zjawisk po nim następujących. Pozwala to dostrzec i ocenić pewne konsekwencje i kontynuacje głównych tendencji ideowo-artystycznych literatury danego okresu.

Stąd też uznaliśmy za wskazane, a nawet konieczne ukazanie w naszej pracy w znacznym skrócie zasadniczych zjawisk dokonujących się w dalszych etapach rozwoju życia literackiego czy procesu historycznoliterackiego na Łemkowszczyźnie.

Po roku 1918, na którym mniej więcej zakończył się scharakteryzowany w niniejszej pracy etap rozwoju życia literackiego Łemków, sytuacja społeczno-polityczna Łemkowszczyzny ulegnie zasadniczej zmianie (Patrz Część I, Rozdz.1). Będzie to miało swe istotne konsekwencje również w dziedzinie życia literackiego. Obserwować będziemy tu przemiany jakościowe wskazujące na początek nowego, odrębnego okresu jego rozwoju. Sytuacja kulturalna Łemkowszczyzny zacznie się coraz wyraźniej precyzować w związku z pełniejszym wyodrębnianiem się Łemkowszczyzny jako kategorii kulturowo-etnicznej. Wydarzenia lat 1918-1920⁸ na tym obszarze pokazały wyraźne już wówczas dążenia pewnych grup inteligencji oraz chłopów łemkowskich do samodzielnego decydowania o losach własnej grupy etnicznej, określanej jako „naród ruski, który zamieszkuje terytorium Galicji po San, Poprad i Dunajec...” Dążenia te staną się coraz bardziej widoczne na przestrzeni całego okresu międzywojennego i w związku z nimi pojawi się na terenie rdzennej Łemkowszczyzny szereg instytucji i przedsięwzięć kulturalno-społecznych, które pozwolą rozwijać się życiu literackiemu tej społeczności w sposób bardziej niezależny od zewnętrznych ośrodków kultury niż to miało miejsce w drugiej połowie XIX i na początku

XX wieku. Dlatego też przestrzeń literatury łemkowskiej stanie się bardziej samodzielna, a sam proces historycznoliteracki będzie charakteryzował się coraz wyższym stopniem samoświadomości etnicznej.

Także świat otaczający dostrzeżać zacznie to stopniowe autonomizowanie się przestrzeni kulturowo-etnicznej Łemkowszczyzny, co spowoduje jawną walkę o wpływy na tym terenie różnych grup i orientacji narodowych, a tym samym wkraczanie różnych instytucji i inicjatyw zewnętrznych w życie kulturalno-społeczne Łemków.

Dlatego też okres międzywojenny w rozwoju życia kulturalnego Łemków charakteryzować się będzie pewną dwutorowością. Z jednej strony rozpocznie się proces rozwijania dążeń autonomistycznych miejscowej inteligencji, która na bazie rodzimej kultury ludowej starać się będzie stworzyć własną przestrzeń twórczą. Z drugiej zaś strony adoptowane będą i przystosowywane do specyfiki lokalnej Łemkowszczyzny gotowe modele i inicjatywy kulturowe docierające tu z zewnątrz. Ta dychotomia dążeń kulturowych, ale także społecznych, politycznych, narodowych znajdzie szczególnie wyraziste odzwierciedlenie w życiu literackim, a zwłaszcza w publicystyce i różnych typach literatury zaangażowanej, służącej często jako narzędzie w walce słownej z oponentami ideologicznymi oraz jako trybuna własnych manifestów programowych. Na tym polu szczególna zasługa przypadnie lokalnym łemkowskim czasopismom, które, chociaż niezbyt liczne, z ogromną pasją angażować się będą w dyskusję na temat tego, kim są Łemkowie i jaką drogą powinni kroczyć oraz w zwalczanie poglądów głoszonych w czasopismach im opozycyjnych.

Lata dwudzieste stanowiąc będą jak gdyby etap przygotowawczy, który po stłumieniu śmiałych i odznaczających się dużym zaangażowaniem politycznym manifestacji łemkowskich dążeń samorządnościowych lat 1918-1920, będzie okresem kolejnych przewartościowań i przemyśleń w grupie inteligencji łemkowskiej. Przybiorą one jawnie demonstrujące się formy dopiero na początku lat trzydziestych, kiedy to powstaną nowe organizacje łemkowskie oraz różne instytucje życia kulturalno-społecznego i politycznego Łemków, określające w zasadzie najpełniej to, co stanowić będzie istotę dokonujących się procesów w rozwoju Łemkowszczyzny okresu międzywojennego.

Bardzo ważny wpływ na życie kulturalne Łemków będzie miała w tym okresie rodzima społeczność emigracyjna w Ameryce. Stamtąd przesyłane będą na Łemkowszczyznę w wielu egzemplarzach kolejne numery miesięcznika „Лемко”, wydawanego od 1928 r. pod redakcją Dymytra Wyslockiego jako organ Komitetu łemkowskiego w Ameryce (od 1929 r.

---

⁸ Chodzi tu o tworzenie tzw. republik łemkowskich, omówione w Części I, Rozdz. I

Łemkowskiego Sojuzu) oraz coroczne „Karpatorusskie Kalendarze” (Карпаторусскій Календар на .... год) Wania Hunianki⁹. Potem zaś wydawany do chwili obecnej tygodnik „Карпатская Русь”. Pisma te, redagowane w całości po łemkowsku przez osoby posiadające spory talent pisarski, wniosą w życie literackie Łemków ogromny wkład. Oprócz artykułów publicystycznych i programowych odezw organizacji, którą reprezentowały, zawierać one będą wiele interesującego materiału literackiego, zwłaszcza wiersze Iwana Rusenki oraz utwory satyryczne Wania Hunianki. Będą one cieszyć się dużą popularnością wśród Łemków jako w zasadzie w równym stopniu przeznaczone dla Łemków na emigracji, jak i dla Łemków w kraju. Przez kilka lat zastąpią brak lokalnego łemkowskiego czasopisma w karpackiej ojczyźnie. Ich popularność i wartość będzie nieporównywalnie większa niż wartość efemerycznego „łemkowskiego” miesięcznika „Łemko. Pismo dla Naroda” wydawanego w Krakowie w latach 1928-1930 pod redakcją Stefana Kossa. Pismo to, redagowane niby w dialekcie łemkowskim lecz w zapisie „łacinką” i z licznymi rażącymi polonizmami, propagować będzie głównie tendencyjne propolskie i antyukraińskie oraz antyrosyjskie treści oraz zamieszczać wybiórczo traktowane bieżące informacje z kraju i zagranicy.

Dopiero z początkiem 1934 r. pojawi się, wydawany najpierw w Nowym Sączu, a następnie w Krynicy i Gorlicach dwutygodnik „Лемко. Орган Лемковського Союзу”, a w ślad za nim rozpocznie się we Lwowie edycja opozycyjnego doń ideologicznie dwutygodnika „Наш Лемко”. Na łamach tych dwu, wydawanych przez prawie sześć lat czasopism, toczy się będzie zasadnicza polemika i dookreślanie własnych stanowisk pomiędzy dwiema głównymi orientacjami narodowymi na Łemkowszczyźnie: łemkowsko-ruską oraz łemkowsko-ukraińską. Pierwsza z nich pragnąć będzie autonomii kulturowej dla Łemków, manifestując to m. in. konsekwentnym używaniem w funkcji języka literackiego jedynie dialektu łemkowskiego. Druga zaś, dążąc do wszczęcia Łemkom ukraińskiej świadomości narodowej, propagować będzie wśród nich osiągnięcia kultury ogólnoukraińskiej¹⁰ posługując się w tym celu głównie ukraińskim językiem literackim.

Na stronicach tych czasopism pojawi się sporo materiału typowo literackiego, choć często posiadającego głównie charakter tendencyjny, zaangażowany. Można wspomnieć chociażby o wierszach Iwana Rusenki na szpaltach „Łemka” oraz o interesujących

---

⁹ Wania Hunianka to literacki pseudonim Dmytryja Wyslockiego.

¹⁰ Wyrażano to w bezpośrednich odezwach na temat pragnień kulturowego dorównania Łemkowszczyzny do całego narodu ukraińskiego: „Стремимо всі до того, щоб наш нарід на Лемківщині зрівнявся культурно з цілим Українським Народом” („Наш Лемко”1936, nr 3, s. 5).

opowiadaniach-miniaturach z życia łemkowskiej wsi Juliana Tarnowycza na szpaltach „Naszego Łemka”.

Na podstawie zawartości treściowej czasopism oraz licznych korespondencji tam nadsyłanych i publikowanych widać jak w okresie międzywojennym zmieni się i rozszerzy grono czytelnicze na Łemkowszczyźnie. Odbiorcą słowa pisanego nie będzie już inteligent ze stanu duchownego gdzieś w Galicji wschodniej, któremu pokazuje się specyfikę i niepowtarzalność łemkowskiej kultury. Czasopisma i literatura w całościowym sensie przeznaczona będzie „dla narodu”, dla łemkowskiego chłopca, rzemieślnika, inteligenta, na którego opini i odbiorze przekazywanych treści ich autorowi szczególnie zależy, bo są skierowane właśnie do niego, na jego wyobraźnię i umysł mają oddziaływać i przynieść spodziewane rezultaty. Podobnie jak zmieni się grono czytelnicze, tak też i zmieni się grono i pozycja społeczna autorów. Pisarstwo nie będzie już tylko domeną inteligencji, zasadniczo duchownej. Nowa generacja inteligencji łemkowskiej parająca się twórczością literacką i publicystyczną to głównie przedstawiciele świeckich zawodów: nauczyciele, prawnicy, dziennikarze, ekonomiści, itp. Pisać też zaczną chłopcy, zwłaszcza do czasopism. Wszystko to będzie miało zdecydowany wpływ na kształt i jakość powstającej literatury.

Literatura łemkowska okresu międzywojennego cechować się będzie przede wszystkim dużym zaangażowaniem narodowo-społecznym i uwikłaniem w szereg uwarunkowań pozaliterackich, co nie będzie czymś nowym w stosunku do poprzedniego okresu jej rozwoju. Nowe jednakże będzie w tym zakresie pole oddziaływania tej literatury, zasięg problemowo-ideowy jej zaangażowania. Jeśli literatura drugiej połowy XIX i początku XX wieku wykazywała się dydaktyzmem w dziedzinie szeroko pojętego patriotyzmu i życia moralno-religijnego ruskiego człowieka, to dydaktyzm i tendencyjność literatury okresu międzywojennego dotyczyć będzie konkretnych problemów tożsamościowo-etnicznych Łemkowszczyzny, operować wzorcami i antywzorcami wziętymi bezpośrednio z życia społeczności łemkowskiej i odnoszącymi się do aktualnych typowych dla niego zjawisk.

Zaangażowanie społeczne literatury podzieli ją na dwa zasadnicze nurty, które odzwierciedlać będą ówczesną sytuację etniczno-kulturową Łemkowszczyzny, co tak wyraźnie ujawni się w lokalnym czasopiśmiennictwie. Pierwszy z tych nurtów, prezentowany głównie przez twórczość Iwana Rusenki, Wania Hunianki (Dmytryja Wyslockiego), Symeona Pyrza, Ioanna Polańskiego, Teofila Kuryły, Dymytryja Chylaka, Metodego Trochanowskiego, to nurt autonomiczny w literaturze łemkowskiej, rozwijający się w oparciu o przeświadczenie, iż kultura łemkowska, a w jej ramach literatura, rozwijać się może w pełni samodzielnie przy użyciu języka łemkowskiego jako języka literackiego, o którym mówi

Hunianka: „То наша лемковска фоетика. Не треба ся ей бояти”¹¹. Właśnie pisarze tego nurtu, wśród nich redaktorzy łemkowskich czasopism i kalendarzy, przez konsekwentne używanie dialektu w funkcji literackiej, dokonają w znacznym stopniu jego standaryzacji, pod ich piórami nabierze on waloru „literackości”. W konsekwencji starań o pełne usamodzielnienie dialektu łemkowskiego zostanie on nawet wprowadzony do szkół na Łemkowszczyźnie, gdzie przez cztery lata trwać będzie nauczanie języka łemkowskiego z elementarza oraz czytanek, opracowanych przez Metodego Trochanowskiego.

Głównym miejscem publikacji twórczości literackiej autorów nurtu autonomicznego będą amerykańskie czasopisma Łemków „Лемко”, później „Карпатская Русь” oraz „Карпаторускій Календар”. W kraju zaś krynicki „Лемко” oraz kalendarze wydawane przez redakcję tego czasopisma. W 1945 r. pojawi się wydana w USA, w dużych ilościach wysyłana do kraju „Наша Книжка”, zbierająca na ponad 500 stronicach sporą część dorobku literackiego Wania Hunianki, Iwana Rusenki, Symeona Pyrza. Publikacje będą zamieszczone też w innych czasopismach.

Wśród pisarzy tego nurtu szczególnej uwagi godne będą postaci Iwana Rusenki oraz Wania Hunianki. Pierwszy z nich to autor w głównej mierze głęboko zaangażowanej liryki patriotycznej, szeregu wierszy okolicznościowych, okazyjnych, dedykacyjnych, wierszy satyrycznych oraz świetnych bajek, adoptujących do łemkowskich realiów popularne motywy bajki zwierzęcej. Napisze on też powszechnie znaną na Łemkowszczyźnie sztukę sceniczną „Вепреп в Карпатах”. Jego twórczość stanowić będzie wzór patriotyzmu łemkowskiego w rozumieniu autonomistycznym. Do chwili obecnej żyją Rusenkowe wiersze wśród Łemków, dostarczając tekstów do śpiewanych uroczyście pieśni patriotycznych, wśród nich nieoficjalnego hymnu łemkowskiego. Wzorując się na poezji ludowej umie Rusenko stworzyć w swych wierszach przepelniony swojskością niepowtarzalny klimat łemkowskiego życia. Nie życia patriarchalnej łemkowskiej plebanii czy ewentualnie życia nieco idealizowanego łemkowskiego ludu, jak to widzieliśmy w literaturze XIX-wiecznej, lecz życia pewnej zbiorowości, określonej mianem „Лемкы”. Społeczności, z którą autor, ukryty za postacią bohatera lirycznego, w pełni się utożsamia, wyrażając to utożsamienie między innymi w formie podmiotu zbiorowego, jaka pozwalała mu chociażby na kreowanie i utrwalanie łemkowskiego autostereotypu:

Мы бідны, уж з діда-прадіда,
То духом хоц будме богаты!
І чести не дайме здопгати,

---

¹¹ В. Г у н я н к а, *Русскій Языкъ*, „Карпаторускій календарь Ваня Гунянки На 1932 Гогъ”, Cleveland, Ohio 1931.

А віры не зломит нам біда!¹²

Taka konstrukcja podmiotu lirycznego ma pomóc autorowi również w budzeniu patriotycznych uczuć zbiorowych, które stara się on wyzwolić swymi lirykami, bardzo często przybierającymi formę agitacyjną:

Не выдусили нас всѣх каты
И не выссали намъ кровь!
Якъ были наши Карпаты,
Такъ будутъ во вѣкъ-вѣковъ!

.....
Але мы ся не дайме!
Лем тримаймеся разомъ,
Най згода меже нами
Буде того доказомъ!¹³

Podana w rodzimym dialekcie, w przystępnej i bardzo sugestywnej formie, nastrojona na wysokie tony emocjonalne liryka patriotyczna Rusenki spełni wśród Łemków bardzo istotną rolę. Poeta zostanie obdarzony mianem Nauczyciela, budziciela narodowego, co uczyni go w pewnym sensie kontynuatorem wzniosłej patriotycznej idei, jaką powodował się w swej twórczości literackiej Władimir Chylak.

Nie mniej doniosła rola w całokształcie życia literackiego i kulturowo-etnicznego międzywojennej Łemkowszczyzny przypadnie Waniowi Huniance (pseudonim literacki Dmytryja Wysłockiego). Będzie to rola co najmniej dwójaka - jako redaktora ważnych wydań periodycznych, gdzie pojawi się większość utworów literackich nurtu autonomicznego i jako autora tekstów literackich. Twórczość literacka Wania Hunianki to przede wszystkim liczne opowiadania z życia Lemków w kraju i na emigracji, najczęściej o zabarwieniu humorystyczno-satyrycznym, niewielkie utwory sceniczne, również bezpośrednio dotyczące łemkowskiej rzeczywistości, wiersze satyryczne i okolicznościowe, eseje, szkice czy artykuły programowo-ideologiczne. Utwory Hunianki w znacznym stopniu podporządkowane będą celom dydaktycznym i propagandowym. Autor jednakże potrafi przyoblec propagandowe treści w interesującą formę fabularną bądź dramatyczną, wykorzystując w swych opowiadaniach i dramatach bliskie łemkowskiemu czytelnikowi motywy z życia wiejskiego, wprowadzając typowe postaci z łemkowskiej wsi, barwnie i żywo przedstawiając ich wzajemne relacje, konflikty, walkę o ziemię, wątki miłosne, itp. Wydarzenia dzieją się w konkretnym miejscu i czasie historycznym, w akcję wplata się rzeczywistość polityczno-społeczna Łemkowszczyzny widziana oczyma człowieka „ruskich” przekonań - ze zdrajcami

¹² I. Русенко, *Лемкы*, „Бесіда” 1989 nr 1, s. 1.

¹³ I. Русенко, *Въ 1930*, „Календарь Ваня Гунянки на 1930 годъ”, New York, Cleveland, Philadelphia, Pa. 1929.

„mazepińcami” w postaci księdza i nauczyciela, z wójtem denuncjatorem, z chłopami zacofanymi i chłopami oświeconymi, czytającymi gazety i książki, z bezwzględny żandarmem i polską ludnością okolicznych wiosek wrogo nastawioną do Rusinów, z Thalerhoffem, ze sporami greckokatolicko-prawosławnymi, itp.

Inne będą motywy „amerykańskich” opowiadań i szkiców Hunianki. Wszechobecna będzie w nich rzeczywistość emigracyjna. Interesujące jest spojrzenie na Nowy Świat z perspektywy łemkowskiej emigracji. Autor w jawny sposób okazywać będzie swój krytyczny stosunek do typowych zjawisk życia rodzimej społeczności emigracyjnej. Często posługiwać się będzie formami satyrycznymi. Wprowadzi zabawny język do tych utworów - żywą mowę łemkowską przemieszaną z licznymi złemkowszczonymi słowami angielskimi.

W twórczości literackiej Hunianki wyraźnie do głosu prorosyjskie i prosocjalistyczne sympatie autora, jego idealistyczna wiara w Rosję, dobrobyt i sprawiedliwość tam panujące. W sposób bezpośredni hasła te będą formułowane w twórczości publicystyczno-propagandowej Hunianki, wywierając zapewne spory wpływ na licznych czytelników jego publikacji.

Te dwie najbardziej jaskrawe i znaczące postaci przedstawicieli nurtu autonomicznego w literaturze łemkowskiej okresu międzywojennego wyznaczają jego zasadniczy kierunek rozwojowy i kształt ideowo-artystyczny. Przez pryzmat ich działalności twórczej postrzegana będzie międzywojenna rzeczywistość literacka Łemkowszczyzny wśród ich współrodaków utożsamiających się z propagowaną przez nich koncepcją niezależności kulturowej swej grupy etnicznej, z patriotycznymi hasłami i ideami, a przede wszystkim z językiem i tematyką utworów bliską w zasadzie wszystkim Łemkom.

W opozycji do nurtu autonomicznego rozwinię się działalność literacka twórców skupionych głównie wokół lwowskiego dwutygodnika „Наш Лемко” i mocno zaangażowanych w ideę uświadamiania narodowego Łemków oraz „podnoszenia kultury łemkowskiej do poziomu ogólnoukraińskiego”¹⁴. Działalność literacka ściśle będzie wpleciona w cały program pracy organicznej na Łemkowszczyźnie opracowany przez Komisję Łemkowską przy „Proswicie” we Lwowie. Założenia ogólne i konkretne sposoby realizacji tego programu ściśle określą zawartość treściowo-ideową twórczości literackiej oraz jej stronę językową. Oprócz „Naszego Łemka”, gdzie zamieszczanych będzie sporo tekstów literackich, dla zintensyfikowania twórczości i właściwej realizacji działalności literackiej założonej w programie, stworzona zostanie specjalna seria wydawnicza

---

¹⁴ Patrz przypis 7 w niniejszym rozdziale.

„Бібліотека Лемківщини”, w ramach której opublikowanych zostanie kilkanaście pozycji literackich i popularno-naukowych. W tak przygotowanych warunkach organizacyjno-wydawniczych rozwinie się nurt proukraiński w literaturze łemkowskiej okresu międzywojennego. Będzie on reprezentowany głównie przez twórczość Juliana Tarnowycza (Juliana Beskyda), Petra Smerekanycza, Iwana Fyłypczaka, Sztefana Wercholaka. Nieco na uboczu tego nurtu ze względu na zasadniczy brak zaangażowania w programową pracę propagandową stać będzie dojrzała twórczość prozatorska i dramatyczna Hryhoryja Hanulaka. Ze względu jednak na stronę językową jego twórczości oraz na ewolucję orientacji narodowej w kierunku ukraińskim, jego utwory literackie powstałe w okresie międzywojennym zaliczymy do nurtu ukraińskiego.

Literatura nurtu proukraińskiego będzie się cechować ogromnym zaangażowaniem społecznym, wysokim stopniem agitacyjności i uświadamiająco-poucującym stosunkiem do czytelnika. W jej ramach rozwinie się w zwłaszcza realistyczno-obyczajowe opowiadanie z życia wsi, położonej najczęściej gdzieś na wschodnim pograniczu Łemkowszczyzny, gdzie na tle typowych konfliktów i scen rodzajowych ukazany zostanie kontrast postaw człowieka uświadomionego narodowo, znającego historię i kulturę ukraińską, zaangażowanego w działalność „Proswity” z człowiekiem zacofanym, „moskalofilem-kacapem”, który poza własną wsią i swym prywatnym interesem nie widzi niczego. Często ustami bohatera pozytywnego wypowiediane będą treści bezpośrednio uświadamiające, ukazujące historyczno-kulturową przynależność Łemkowszczyzny do ziem ukraińskich.

Obok tematyki współczesnej autorzy nurtu proukraińskiego bardzo chętnie będą wprowadzać do swych utworów tematykę historyczną, przenosząc akcję opowieści, opowiadań czy utworów dramatycznych w dawne średniowieczne czasy, czasy sławy Rusi-Ukrainy i sławy „książęcej” Łemkowszczyzny. Utwory te w formie zbeletryzowanej popularyzować będą różne mity i wyobrażenia na temat świetności i dostatku panującego wśród ruskich bojarów i ludu w Karpatach w czasach przynależności tych ziem do Księstwa Halicko-Wołyńskiego. Akcja rozgrywać się będzie najczęściej w okolicach Sanoka lub w samym „książęcym grodzie” Sanoku. Utwory te będą miały na celu popularyzację zapewne atrakcyjnych dla Łemków poglądów i wiedzy historycznej, na podstawie jakich miało się wytworzyć u nich poczucie nierozzerwalnej jedności ze współczesnym narodem ukraińskim.

Utwory nurtu proukraińskiego pisane będą zasadniczo w literackim języku ukraińskim. Często praktykowana okaże się zasada wprowadzania języka ukraińskiego w partiach odnarratorskich, natomiast dialektu łemkowskiego w wypowiedziach bohaterów. Do rzadkości należą opowiadania pisane w całości w dialekcie.

Postacią sztandarową tego nurtu będzie Julian Tarnowycz (często używający pseudonimu Julian Beskyd) - długoletni redaktor „Naszego Łemka”, autor wielu prac popularno-naukowych i propagandowych z zakresu historii, etnografii, kultury i życia społecznego Łemków, wreszcie autor interesujących opowiadań i szkiców łemkowskich, publikowanych w rubrykach literackich „Naszego Łemka”. Kilkanaście z nich pojawi się w niewielkim zbiorze *Чому плугатарі не ідуть та інші нариси* (Kraków 1940). Te właśnie opowiadania i szkice będą wizytówką talentu pisarskiego autora. Zapisywał je Tarnowycz w dialekcie, starając się oddać w spontanicznych monologach tok myślowy i wartościowanie rzeczywistości przez wypowiadających je bohaterów, przedstawicieli łemkowskiego środowiska wiejskiego. Świadczyć one będą o dobrej znajomości mentalności chłopskiej, wnikliwej obserwacji zachowań i dyskusji w opisywanym środowisku, umiejętności trafnego przekazania w formie artystycznej specyfiki zaobserwowanych zjawisk. Szkice te często będą wolne od naleciałości propagandowych, co pozostawia autorowi większą swobodę twórczą i podnosi ich walor literacki. Treści propagandowe i agitacyjne wystąpią natomiast w dwójnasób ostro w artykułach publicystycznych, odezwach odredaktorskich w „Naszym Łemku” i w pracach popularno-naukowych Torońskiego.

Znanym twórcą łemkowsko-ukraińskiej literatury będzie Iwan Fyłopcza - autor prozy historycznej z czasów Księstwa Halicko-Wołyńskiego. Właśnie w jego twórczości najpełniej dojdą do głosu wskazane powyżej dążności ideowe i zadania stawiane przed utworami o tematyce historycznej. Do najciekawszych należą opowiadania *За Сян! Історичне оповідання для молоді з кінця X. і початку XI. віку, на тлі землі і народу лемківського* (Kołomyja 1928), *Княгиня Романова. Історична повість з початку XIII віку* (Kołomyja 1927), *Дмитро Детько* (Lwów 1935), *Іванко Берладник або пропаца сила* (Sambor 1936), *Будівничий Держави* (Sambor 1935).

Interesującym zjawiskiem społeczno-literackim będzie „łemkowska” twórczość osób nie będących Łemkami, żywo jednak zainteresowanych propagowaniem swych poglądów narodowych w środowisku łemkowskim. Ich utwory postrzegane będą przez niektórych badaczy jako przynależne do literatury łemkowskiej¹⁵. Wśród nich szczególnie znany jest Franc Kokowśkyj, jeden z zaangażowanych działaczy ukraińskich, wysłanych na Łemkowszczyznę dla pracy organicznej. Działać on będzie w sanockiem i tej pogranicznej części terytorium łemkowskiego dotyczy większość jego utworów. Najbardziej znana jest opowieść *За землю* (Lwów 1936), której bohaterowie wypowiadają się po łemkowsku

¹⁵ Tak uważa np. M. D z w i n k a (M. Д з в і н к а, *Литература...*) oraz I w a n K r a s o w ś k y j (I. К р а с о в с ь к и й, *Франц Коковський*, „Лемківський Календар 1995”, Львів 1994, s. 77-78).

(choć nie zawsze poprawnie). Napisze też *Слідами забутих предків. Оповідання з минулого Лемківщини* (Lwów 1935), *Лемківська слава* (zbiorek opowiadań) (Lwów 1937). Kokowski będzie też autorem wielu prac i artykułów historyczno-etnograficznych, poświęconych Łemkowszczyźnie.

Po łemkowsku będzie próbował też pisać Wołyńnianin, Mychajło Pryjmak. W jego opowiadaniu *Кстину. Картина з Лемківщини* (Lwów 1923) bohaterowie wypowiadają się w żywym języku łemkowskim.

Dwa wymienione nurty będą ukazywać typowe tendencje w rozwoju życia literackiego Łemkowszczyzny międzywojennej.

Zupełnie na uboczu doniosłych sporów ideologicznych toczących się wokół łemkowskiej rzeczywistości etniczno-kulturowej lat 20-tych i 30-tych naszego stulecia, daleko od zaangażowanej, propagandowo-agitacyjnej literatury rozwinie się geniusz twórczy Bohdana Ihora Antonycza, który powie o sobie

„Хочу і маю відвагу йти самітно і бути собою. Я не мандолист ніякого гурта”¹⁶.

Twórczość literacka Antonycza będzie zjawiskiem wyjątkowym nie tylko w skali łemkowskiej, ale w skali uniwersalnej. Powszechnie podkreślana będzie całkowita samoistość, niezwykłość talentu poety, mająca w znacznej mierze swe źródła biograficzne¹⁷. Genialny syn ziemi łemkowskiej będzie umiał zaczerpnąć z rodzimego gruntu kulturowego siłę i wyobraźnię twórczą, która, pomimo krótkiego życia, pozwoli mu na stałe wpisać się najwyższej jakości dziełami lirycznymi w literaturę ukraińską i ogólnoswiatową.

„Nikt przed Antonyczem ani nikt po nim nie wślawił tak Łemkowszczyzny pieśnią pełną miłości, jak on”¹⁸.

Niezwykła intuicja i wrażliwość psychiczna pozwolą mu wnikać, głęboko odczuć i zachwycić się bez miary pięknem i niepowtarzalnym urokiem łemkowskiego świata, wyobraźnia twórcza przetworzy je we wspaniałe obrazy poetyckie, które pozostaną na zawsze, nawet wówczas, gdy Łemkowszczyzna już przestanie istnieć, jej wizytówką artystyczną wśród szerokich kręgów czytelniczych. Miejsce Ihora Bohdana Antonycza w łemkowskiej literaturze będzie więc zupełnie wyjątkowe i ponadczasowe. Jego geniusz świadczyć będzie o potencjale twórczym tkwiącym w tym skrawku górskiej, przysłowiowo ubogiej ziemi, która oprócz „jałowca i owsa” zrodzić może i prawdziwie wybitne talenty.

¹⁶ Wypowiedź tę cytuję za: Д. П а в л и ч к о, *Пісня про незнищенність матерії* (wstęp) [w:] Б. І. А н т о н и ч, *Пісня про незнищенність матерії. Поезія*, Київ 1967, s. 40.

¹⁷ Patrz : F. Nieuważny, *W stronę imażynizmu i poetyckiego panteizmu. Bohdan Ihor Antonycz* [w:] Tenże, *O poezji ukraińskiej od Iwana kotlarewskiego do Liny Kostenko*, Białystok 1993, ss. 166-180, tu: s. 166

¹⁸ М. Н е в р л у, *Поет із серцем в руках* (wstęp) [w:] Б. І. А н т о н и ч, *Перстені молодості*, Пряшів 1966, s. 18.

Życie literackie Łemków w okresie międzywojennym cechować się będzie bardzo wysokim stopniem zaangażowania w proces formowania oblicza etniczno-kulturowego Łemkowszczyzny. Zaowocuje to utworzeniem się dwóch opozycyjnych ideologicznie nurtów w literaturze łemkowskiej tego okresu. Będą one stanowić jawne, bardzo wymowne odzwierciedlenie w literaturze wielu interesujących zjawisk pozaliterackich, charakterystycznych dla społeczności znajdującej się etapie bliższego określania swej tożsamości etnicznej.

W tym okresie zrodzi się też na gruncie łemkowskim genialna postać twórcza Ihora Bohdana Antonycza, poety ogólnoswiatowego poziomu artystycznego.

Następny okres rozwojowy życia literackiego Łemków wyznaczony zostanie kolejnymi wydarzeniami historycznymi, przełomowymi w dziejach całej Europy (i świata), a wraz z nią i Łemkowszczyzny. Dla Łemkowszczyzny jednakże nie tyle II wojna światowa wyznaczy granicę dolną rozwoju literatury współczesnej, co stanowiące konsekwencje powstałych przemian politycznych, wysiedlenia powojenne. One to w zdecydowany i drastyczny sposób określą kształt współczesnego życia literackiego Łemków (co szerzej omówione było w Części I Rozdz.1). Powstała w ich wyniku łemkowska rzeczywistość rzutować będzie do chwili obecnej na wszelkie wydarzenia kulturalne, w tym też literackie. Literaturę tego okresu w całości najtrafniej można nazwać literaturą powysiedleńczą. Będzie ona rozwijać się w sytuacji prawie diasporycznej, w dwóch odrębnych organizmach państwowych¹⁹.

W życiu literackim Łemków w Polsce powojennej na przestrzeni 50-letniego okresu jego rozwoju wyodrębnią się dwa zasadnicze podokresy. Cezurę wyznaczają znów w głównej mierze wydarzenia polityczne - przemiany rozpoczęte na początku lat 80-tych, które przyniosą demokratyzację życia społeczno-politycznego kraju. W tych dwóch podokresach będą zachodzić zasadnicze różnice w zakresie form organizacyjnych i możliwości rozwojowych życia literackiego Łemków. O ile do początku lat 80-tych możliwości rozwojowe kultury łemkowskiej będą bardzo ograniczone, poddane monopolowi UTSK, zaś życie literackie sprowadzać się będzie zasadniczo do kręgu „Łemkowskiej stroniczki” w „Naszym Słowie”, to od roku 1983 zacznie pojawiać się w środowisku łemkowskim coraz więcej inicjatyw kulturalnych i literackich. Po długim okresie przerwy znów będą wydawane

---

¹⁹ Życie literackie Łemków w Polsce będzie rozwijać się znacznie bardziej intensywnie niż życie literackie Łemków na Ukrainie. Specjalnie wydzielona dla Łemków „Łemkowska stroniczka” w „Naszym Słowie” stwarzająca możliwość publikowania tekstów pisanych po łemkowsku przyciągnęła do współpracy i twórców łemkowskich z Ukrainy, którzy tym samym włączali się w rozwój życia literackiego Łemków w Polsce.

w Polsce łemkowskojęzyczne czasopisma. Będą to: jednodniówka „Голос Ватры” (Krynica 1984-1991); dwumiesięcznik „Бесіда” (Krynica, od 1989 r.); kwartalnik „Ватра”(Gorlice, od 1992); kwartalnik „Бюлетин «Лемко»” (Bielanka, od 1993); kwartalnik „Загорода” (Krynica, od 1994), rocznik „Лемківський календар”(Krynica, od 1993). Pojawia się zbiorki poetyckie łemkowskich autorów²⁰ i inne książkowe wydania literackie²¹. Zaczną być organizowane imprezy literackie, wieczory poetyckie, spotkania łemkowskich twórców *Лемківска осін*. W Legnicy powstanie amatorski teatr łemkowski. Życie literackie znacznie się zintensyfikuje, nabierze nowego, bardziej otwartego charakteru.

Powojenna twórczość literacka Łemków w wyniku kolejnych dramatycznych doświadczeń historycznych społeczności łemkowskiej uzyska nową, nieznaną jej dotychczas jakość. Równocześnie kontynuować będzie i rozwijać dotychczasowe utrwalone już i właściwe tylko tej literaturze wątki i motywy. Pomimo całkowitego rozbicia pierwotnej przestrzeni literatury łemkowskiej, zachowana zostanie pamięć kulturowa, duchowy związek z dotychczasowymi osiągnięciami rodzimej elity twórczej, cechy mentalnościowe, umiłowanie uniwersalnych wartości rodzimej kultury, spotęgowane utratą części z nich. Powojenne działania twórcze łemkowskich pisarzy będą więc ścisłą kontynuacją procesu twórczego rozwijającego się w okresach poprzednich. Będą kolejnym krokiem, bardzo zresztą interesującym, w samookreśleniu się kulturowo-etnicznym Łemków, lecz równocześnie będą przejawem nieco rozpaczliwej walki o przetrwanie, o ochronienie przed całkowitą asymilacją tej reszty społeczności i kultury łemkowskiej, którą udało się dotychczas ocalić.

Niektórzy będą mieć w nim bardzo duży udział np. Iwan Żełem i Iwan Hołowczak, których twórczość legnie u podstaw wydzielenia odrębnego nurtu we współczesnej poezji łemkowskiej.

²⁰ Pojawiły się tomiki wierszy J a k o w a D u d r y *Уродився я хлопом* (Warszawa 1992); P e t r a M u r i a n k i *Suchy badył* (Nowy Sącz 1993), *Мурянчишко* Warszawa 1984, *Як сокіл водę з каміня* (Warszawa 1989); P a w ł a S t e f a n o w s k i e g o, *Ікона. Лемківській краї/Ікона - łemkowski pejzaż* (Nowy Sącz 1985), *Лемківска ікона- łemkowski pejzaż* (Warszawa 1985), *Лем* (Лемковина 1995), *Лем* (Łemkowyna 1995); W ł a d y s ł a w a G r a b a n a *Тwarz pośród cieni* (Nowy Sącz 1984), *На ковпаку гір/ Na kołpaku gór* (Kraków 1991), *Rozsypane pejzaże* (Krynica 1995); S t e f a n i i T r o c h a n o w s k i e j, *Potem, teraz, przedtem* (Nowy Sącz 1984), *Nie pozwól uschnąć kwiatom* (Kraków 1991), *Вербина* (Warszawa 1993); H e l e n y D u ć *W modlitewnym bluźnierstwie* (Nowy Sącz 1985); J a r o s ł a w a Z w o l i ń s k i e g o *Znaki czasu* (Koszalin 1991), J a r o s ł a w a M e r e n y, *Мои вершы*, (Любін 1993).

²¹ Między innymi wydana została bajka M y k o ł a j a B u r i a k a *Wilcza zapłata* (Nowy Sącz 1986); opowiadanie S e m a n a M a d z e l a n a *Smak doli* (Nowy Sącz 1986); *Łemkowie piszą* - mini antologia poezji łemkowskiej w tłumaczeniu na język polski (Kraków 1989); wspomnienia J a r o s ł a w a Z w o l i ń s k i e g o *Rapsodia dla Łemków* (Koszalin 1994); opowiadanie J a n a C h o w a ń c a *Gorące lato, śmierć i winogrona* (Kraków 1994); wspomnienia R o m a n a C h o m i a k a *Nasz łemkowski los* (Nowy Sącz 1995); wspomnienia A d a m a B a r n y *Кавальчык історії села Чорне на Лемковині 1870-1970* (Лігниця 1996); wspomnienia K y r y ł a B r e j a n a, *Моя долга II война сьвітова 1939-1948* (Лігниця 1998), wspomnienia M. i c h a ł a Ż r o ł k i, *Opowieści łemkowskie* (Warszawa 1998).

Współczesna literatura łemkowska będzie cechować się, podobnie jak literatura okresów poprzednich, wysokim stopniem zaangażowania społecznego. Pojawi się jednak znów inna jakość zaangażowania, wyzwolona aktualną sytuacją Łemków. Literatura będzie walczyć o przetrwanie, o zachowanie w pamięci i sercach Łemków „najświętszych wartości”, które w trudnej powysiedleńczej rzeczywistości nie mogą zostać zatracone. Wśród form literackich zaznaczy się zdecydowana przewaga twórczości poetyckiej. W wierszach, jako formach wypowiedzi najbardziej sugestywnych i predysponowanych do wyrażania uczuć osobistych, autorzy pełniej będą mogli wyrazić własny ból, tęsknotę, rozpacz utraty i podobne uczucia, które staną się dominantami uczuciowymi literatury powysiedleńczej. Krótka forma wierszowana okaże się też wygodniejsza ze względów publikacyjnych, zwłaszcza wówczas, gdy pisarze łemkowscy będą uzależnieni od „Łemkowskiej stroniczki”.

W powojennej poezji łemkowskiej ukształtują się trzy zasadnicze nurty: nurt poezji ludowej, nurt tęsknoty za utraconym i nurt łemkowskiej autoprezentacji²².

Nurt poezji ludowej rozwinie się głównie w pierwszym okresie powysiedleńczym, a raczej w pierwszym okresie otworzeniu się możliwości publikacyjnych dla Łemków w obrębie powstałego w 1956 roku „Naszego Słowa”. „Łemkowską stroniczkę” zalewać będą swą produkcją „literacką” liczni wierszykarze, którzy, wzorując się na poezji ludowej, starać się będą odpowiedzieć na apele, powtarzane w czasopiśmie, o nadsyłanie twórczości literackiej. Będzie to twórczość wyłącznie łemkowskojęzyczna, naiwna, pisana dla odbiorcy chłopskiego. Taki jej kształt mile będzie widziany przez redaktorów ukraińskiego tygodnika, którzy kulturę łemkowską będą dostrzegać wyłącznie w jej aspekcie ludowym. Literatura tego nurtu, niezależnie od jej wartości artystycznej, spełni istotną rolę w krytycznym dla społeczności łemkowskiej okresie. W niej odnajdą czytelnicy swój język, wspomnienie dawnego, szczęśliwego życia, opisy dawnych obyczajów, ślady nowych, trudnych doświadczeń, wzorce i propozycje radzenia sobie w zmienionej rzeczywistości. Takie wierszowane wspomnienia, kroniki, wiersze okolicznościowe czy satyryczne, bajki i pieśni będą motywować kolejnych czytelników do chwycenia za pióro, by przelać na papier własne doświadczenia i odczucia. Jedni autorzy wierszami będą odpowiadać innym na ich wiersze. Wytworzy się ciekawa forma jak gdyby prowadzenia otwartej korespondencji. Będzie to niezwykle ważny czynnik integracyjny w okresie, gdy drastycznie zostaną przerwane naturalne więzy scalające wewnątrznie społeczność łemkowską.

---

²² Szerzej na ten temat: H. D u ć - F a j f e r, Główne nurty....

Do nurtu ludowego przynależą będą poeci, których twórczość wykazuje najbardziej ściśle związki z folklorem, niezależnie od tego, czy są one świadomie kreowane przez autora, czy też są naturalną konsekwencją sposobu odbierania świata oraz pojmowania własnego pisarstwa przez poetów chłopskich. Znajdą się tu twórcy o różnej skali talentu poetyckiego: Iwan Rusenko z powojenną częścią swej twórczości, Jakow Dudra, Seman Madzelan, Mykołaj Buriak, Iwan Horoszczak, Jarosław Zwoliński, Sztefan Wercholak, Stefania Romaniak i wielu innych.

Literacką konsekwencją bardzo bliskiego związku z folklorem twórców tego nurtu będzie m. in. brak w ich dorobku poetyckim utworów o większej objętości, o skomplikowanej treści i złożonej konstrukcji. Przeważać będą wiersze o prostych, regularnych, często schematycznych układach słowno-kompozycyjnych. Charakterystyczna będzie stroficzna budowa wiersza, konstrukcje sylabotoniczne z regularnym rymem, mocno zrytmizowane, o zbliżonej do ludowej pieśni szacie dźwiękowej. Dosyć często występować będą powtórzenia, zazwyczaj jako paralelizmy, także anafory czy epifory. Popularnymi środkami stylistycznymi będą stałe epitety, zdrobniałe lub zgrubiałe formy wyrazów. Pod względem gatunkowym najliczniejsze będą utwory stojące na pograniczu liryki i epiki - z wierszową formą kompozycyjną i licznymi elementami lirycznymi osnutymi wokół głównego wątku epickiego. Dominować będą wierszowane powiastki, bajki, humoreski, obrazki satyryczne, wiersze okolicznościowe czy moralizatorskie. Często będą też utwory czysto liryczne.

Najbardziej reprezentatywna dla nurtu ludowego będzie twórczość Jakowa Dudry - chłopa z prawdziwego zdarzenia, kreującego swój chłopski autoportret poetycki jako wzór dla innych Łemków:

Ой хлоп я сой полний щастя
Та і веселости,
Не мам я вельких клопотів
В тій голові простій²³.

Naiwne i bezpośrednie wiersze Dudry wychwalać będą i reklamować proste, podstawowe prawdy życiowe. Zaangażuje się też poeta w propagowanie programu UTSK wśród Łemków. Będzie on pouczał i uświadamiał, „bawił się w filozofa”, ale równocześnie też zabawiał i weselił czytelników. Jego epiko-liryczne często wielostrofowe utwory przez ponad 15 lat będą stale obecne na „Łemkowskiej stroniczce”. Bardzo długi cykl moralizatorsko-satyryczny Dudry, prowadzony w formie rozważań i napomnień chłopskiego filozofa o imieniu *Асафам снід Бескуда - Лемко з діда-прадіда*, stanie się tak nieodłączną częścią „stroniczki”, że kiedy pojawi się przerwa w jego publikacji, zaraz upomni się któryś z

czytelników: „Чом ся нич не одзивате спід Бескида Асафате...” Będzie pisał Dudra też bajki, a raczej przerabiał popularne motywy bajkowe. Większość jego utworów kończy się morałem. Między strofami dydaktycznymi nieraz pojawi się piękny fragment liryczny - wyznanie miłości i tęsknoty za Łemkowszczyzną. Dudra będzie znaną postacią powojennego życia literackiego Łemków. Jego twórczość mocno zostanie rozpropagowana przez UTSK, jako doskonale kształtująca taki obraz literatury łemkowskiej, jakim chcieli go widzieć działacze tej organizacji.

Obok rymowanek innych wierszykarzy-filozofów pokroju Dudry, lecz najczęściej mniej od niego uzdolnionych, w ramach nurtu ludowego powstaną utwory o znacznie wyższej wartości literackiej. W pierwszym rzędzie będą to przepełnione tęsknotą po utracie ojczyzny liryki znanego Iwana Rusenki. Do piękniejszych należeć będą miłosne i patriotyczne liryki Semana Madzelana, które, po skomponowaniu do nich muzyki, wejdą na stałe do repertua Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna”. Uwagi godne są też oryginalne łemkowskie bajki Mykołaja Buriaka.

Poezja nurtu ludowego będzie bardzo popularna głównie w latach sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych. Przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przyniesie pewne zmiany, znamionujące powstawanie nowych tendencji tematyczno-formalnych we współczesnej poezji łemkowskiej. Dadzą one początek nurtowi tęsknoty za utraconym, określonemu tak ze względu na dominujący w nim wątek treściowo-emocjonalny. Nurt ten ukształtowany zostanie przez twórczość trójki poetów: Iwana Hołowczaka, Iwana Żełema i Melanii Sobyn. Ich poezja pod względem formy i stylu w znacznej mierze odchodzić będzie od dosyć prostych i jednorodnych kanonów twórczości nurtu ludowego. Jest to twórczość zindywidualizowana, poszukująca nowych form wyrazu artystycznego, na gruncie łemkowskim okresu powojennego zdecydowanie nowatorska. Dotyczyć to będzie zwłaszcza twórczości Iwana Żełema, która cechuje się ciekawym eksperymentatorstwem formalnym. Wszyscy autorzy wykazują się znacznym talentem oraz opanowaniem warsztatu poetyckiego. Ich wiersze mieszczą się we współczesnych normach ogólnoliterackich, pozostając równocześnie w ścisłym związku z całością poezji łemkowskiej, jej uniwersalnymi motywami, sposobem obrazowania, typami przeżyć w niej wyrażanymi. Opierając się na prazródłach kultury łemkowskiej, twórczość ta wielokrotnie odwoływać się będzie do motywów folklorystycznych, bo są to elementy zdecydowanie określające i ciągle aktualne dla całości kultury łemkowskiej. Nie będzie to jednak ten bezpośredni, często bezdystansowy,

---

²³ Я. Д у д р а, *Уродився я хлопом* [w:] *І д е м, Уродився я хлопом*, Варшава 1982, s. 2-3.

model wykorzystania form literatury ludowej, jaki cechować będzie wielu twórców nurtu ludowego. W tym przypadku mamy do czynienia z łatwo dostrzegalnym efektem świadomego chwytu stylistycznego. Odwoływanie się do ludowości uwarunkowane zostanie w znacznym stopniu samą tematyką utworów zdecydowanie dominującą w omawianym nurcie. Będzie to ciągle odtwarzanie przeszłości, malowanie nie istniejącej już, prawie legendarnej krainy i wyrażanie tęsknoty do tego, co bezpowrotnie minęło. Autorzy przynależni do tego nurtu to osoby żyjące na wygnaniu, które opuściły Łemkowszczyznę w wieku niespełna dwudziestu lat. Niemożliwość powrotu odbierze szansę skonfrontowania z rzeczywistością wspomnień z dzieciństwa. Spowoduje to pewne zastygnięcie uczuciowe i wyobrazeniowe - odczucie wielkiej tęsknoty, ciągle wspomnianie. Efektem twórczym tego stanu będzie niepowtarzalna pieśń o ojczystej ziemi, sławiąca jej piękno i bogactwo.

Dominująca w tym nurcie poezji będzie liryka pejzażowa, bogata stylistycznie, z rozwiniętą metaforyką, ciekawie przemyślaną i dopracowaną stroną foniczną wiersza. Pejzaże te, nasycone ekspresyjnie, rozwinięte pod względem określeń wrażeńiowych i przestrzennych, prezentują znaczną wartość artystyczną.

Nie mniej charakterystyczna dla tego nurtu będzie też liryka osobista, zawierająca bezpośrednie wyznania tęsknoty, żalu, bólu z powodu utraty, miłości do swej ojczystej ziemi, do gór. W wierszach tego typu często występować będzie podmiot autorski lub też w roli podmiotu lirycznego wystąpi bohater uogólniony, np. Łemko.

Poezja tej trójki autorów będzie spokojna, cicha, tęskniąca, czasami smutna. Nie odnajdziemy w niej buntu ani tragicznej rozpacz. Twórcy programowo nastawią się na estetyzm, harmonię, liryzm. W zasadzie brak będzie w tym nurcie wierszy bezpośrednio zaangażowanych społecznie, czym poezja ta zdecydowanie odróżnia się od całości literatury łemkowskiej. Autorzy skupią się na utrwalaniu obrazów własnej duszy, starając się, by nic nie umknęło z tej wewnętrznej wizji poetyckiej. W tym ciągłym odtwarzaniu rzeczy minionych, w tęsknocie do dawności stanie się wyczuwalna pewna nieaktualność, zamierczość tej poezji, jak gdyby zastygłej w pewnym momencie i ciągle wracającej do jednego miejsca, bez uwzględnienia upływu czasu i wydarzeń. Aktualne i żywe pozostaną tylko uczucia - bolesne i bezradne.

Гори мої, рідни гори!
Чом вас вічно в серці ношу
Ваші поля, зелен-бори
І квітчасту полян ношу?²⁴

---

²⁴ І. Г о л о в ч а к, *Гори мої...*, „Ватра” 1993, nr 1, s. 2.

Nurt ludowy oraz nurt tęsknoty za utraconym we współczesnej poezji łemkowskiej określą pierwszy podokres rozwoju życia literackiego Łemków. Podokres, w którym działać będzie podwójna cenzura (rządowa i UTSK-owska), podokres zastraszania i znieważania Łemków, kontrolowania wszystkich ich działań, które będą mogły odbywać się jedynie w ściśle zakreślonych ramach organizacyjnych. Efekty literackie takiej sytuacji uwidoczną się właśnie w formach bliskich UTSK-owskiemu widzeniu kultury łemkowskiej w ramach nurtu ludowego lub w formach unikających problematycznych zagadnień współczesności łemkowskiej w ramach nurtu tęsknoty za utraconym. Warunki zewnętrzne ograniczą możliwości swobodnego i niezależnego rozwijania się literatury łemkowskiej.

Sytuacja zmieni się dopiero wraz ze zmianą ogólnej rzeczywistości politycznej. Od początku lat osiemdziesiątych Łemkowie zaczną uniezależniać się od w zakresie form wydawniczych od UTSK, co przyniesie zasadnicze zmiany w twórczości literackiej. Dojrzejże zresztą nowe pokolenie twórcze²⁵, osób urodzonych już w czasach powysiedleńczych. Dlatego też z początkiem lat 80-tych zacznie się kształtować nowy nurt w literaturze łemkowskiej - nurt łemkowskiej autoprezentacji. Będzie on wizytówką najbardziej aktualnych dążeń i tendencji we współczesnej poezji Łemków. Pokolenie poetów tworzących ten nurt ukształtowane zostanie przez całkiem odmienioną w stosunku do ich poprzedników rzeczywistość. Dawną, „szczęśliwą” Łemkowszczyznę znać będą oni tylko z opowiadań i wspomnień rodziców, zazwyczaj bardzo idealizowanych. Łemkowszczyzna współczesna - rozproszona, asymilowana, problematyczna - będzie dla nich wartością aktualną, o której zachowanie trzeba walczyć, i to nie tylko piórem, lecz całym swym życiem. Wszyscy poeci tego nurtu uprawiać będą obok twórczości literackiej, aktywną działalność kulturalną w szerokim znaczeniu tego słowa, będą znanymi działaczami społecznymi, religijnymi czy politycznymi na gruncie łemkowskim. Wszyscy będą żyć i tworzyć obecnie na terenach etnicznej Łemkowszczyzny. U większości z nich powrót w góry będzie wynikiem świadomej podjętej decyzji własnej.

Nurt łemkowskiej autoprezentacji ukształtowany zostanie głównie przez twórczość Petra Murianki (Trochanowskiego), Pawła Stefanowskiego²⁶, Władysława Grabana, Stefani Trochanowskiej, Heleny Duć. Właśnie ich zbiorki poetyckie, wydane w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych (i w latach następnych) w dwujęzycznej, łemkowsko-polskiej wersji

---

²⁵ Patrz: Z. S i a t k o w s k i, *Współczesna poezja Łemków (formowanie się pokolenia literackiego)*...

²⁶ Paweł Stefanowski jest znacznie starszy od pozostałej czwórki poetów, urodził się jeszcze przed wojną. Jednakże ze względu na charakter jego wierszy, bezpośrednie zaangażowanie w „dzisiaj” i „jutro” Łemkowszczyzny oraz szereg innych czynników decydujących o zbieżności jego poezji z twórczością młodszego pokolenia poetów bez wątpienia może ona zostać zaliczona do nurtu łemkowskiej autoprezentacji.

ukazą całkiem nowy model literackiej interakcji z rzeczywistością. Poezja ta, przy całym swym indywidualizmie, tworzyć będzie pewną ogólną wizję świata łemkowskiego i dążyć do zaprezentowania jej jak najszerszemu gronu czytelniczemu, zarówno Łemkom jak i Polakom. Przyjęta metoda publikowania wierszy w wersji dwujęzycznej znacznie poszerzy krąg odbiorców, a równocześnie będzie mieć też zapewne wpływ na samą twórczość. Rozsunie zbyt wąskie ramy idealizowanej retrospekcji czy aktualnego oplakiwania ciężkiej doli wygnańca i kreować będzie obraz Łemkowszczyzny we wszystkich trzech wymiarach czasowych, obraz cechujący się bogatą gamą uczuciową. Łemkowszczyzna przeszłości - to głównie tragizm lat wojny i wysiedlenia, to oskarżycielski ton wierszy, mówienie o niezawinionej krzywdzie i poniżeniu:

panowie
to wyście
nam uczynili
za bardzo
z lewa
a jam
nie kamień
lud mój z roli
panowie
to boli²⁷

Łemkowszczyzna teraźniejszości - to ból rozdarcia wewnętrznego, rozpacz na widok rujnowanych cerkwi, „szukanie zatartych śladów”, ogromna wola przetrwania, wola bycia Łemkiem:

na zgliszczach cerkwi siadł Harasym drwa zmurszałe behradnie liczy ..... wczoraj zdmuchnięto płomień świecy ostatnią kopułę zdarto z wieży ²⁸	Была и є Лемковина быв пра-пра єст няньо и я и буде наш край все живий Справ наших тяг дальший быти мусит ²⁹
--	---

Łemkowszczyzna przyszłości - to nadzieja na realizację pragnień, wiara w możliwość odrodzenia:

Нич зайдеш сонечко
.....
Выплекай квітя
на земли рідній
рід мій
свобідным выгрій
і аж так зайд³⁰

²⁷ P. Stefanowski, *To boli* [w:] *Łem*, Łemkowyna 1991, s. 18.

²⁸ W. Graban, *Do Świętych* [w:] *Na kołpaku gór*, Kraków 1991, s. 37.

²⁹ П. Стефановскій, *Як повстав мій вери* [w:] *Ікона. Лемківскій край*, Nowy Sącz 1984, s. 13.

³⁰ P. Murianka, *Видіти і змерти* [w:] *Jak sokół wodę z kamienia*, Warszawa 1989, s. 16.

Ta poetycka autoprezentacja, zademonstrowanie problemów łemkowskich w całej ich rozciągłości i w tonie emocjonalnego nasycenia będzie próbą ochrony własnej niezależności kulturowej przez Łemków. Twórcy tego nurtu rozumieją, że celu tego nie osiągnie się drogą izolacji i rozpamiętywania krzywd. Ich metodą będzie wyjście z uniwersalnymi wartościami rodzimej kultury na zewnątrz, ukazanie ich piękna i odmienności. Odnajdując w tej poezji „bołącą duszę łemkowską”³¹, wszystkie bołaczki, dążenia i pragnienia Łemków, czytelnik polski być może dostrzeże problem, o którym wcześniej nie miał pojęcia, może go ujrzy w całkiem innej perspektywie. Czytelnik łemkowski natomiast odnajdzie tu samego siebie, swe wahania, poszukiwania. Może na nowo dostrzeże piękno rodzimej kultury, rodzimego języka. Może tu odkryje te wartości, które pozwolą mu się odnaleźć, kulturowo zidentyfikować.

Łemkowska autoprezentacja poetycka powstanie jako aktywna forma obrony przed asymilacją, aktywna postawa twórcza. Będzie to wychodzenie do świata, a nie cofanie się przed nim. Stąd też i mocny emocjonalny ton tych wierszy. Zawarty w nich ogromny ładunek uczuciowy będzie wyrazem zaangażowania twórców. Często odnosić się będzie wrażenie krzyku, bezsilności, rozpacz, miotania się.

в творіня кольоры
спутаны
крик бань раненых
несеме
на кресті Візантіі
розпятых³²

Osiągnięciu niezwyklej ekspresji wielu wierszy służyć będzie umiejętne operowanie środkami stylistycznymi i właściwe ukształtowanie formy brzmieniowej. Zwłaszcza w przypadku poezji Petra Murianki trzeba dostrzec - obok dużych wartości ideowych, kulturowych, językowych - jej prawdziwy artyzm i świetność formy.

Trzy zaprezentowane nurty poetyckie określą w najogólniejszy sposób to, co będzie najbardziej charakterystyczne dla rozwoju powojennej łemkowskiej poezji w Polsce. Proza i dramat będą rozwijać się znacznie mniej dynamicznie, zachowując większą jednorodność form i sposobów wyrazu artystycznego. Formy prozatorskie sprowadzą się zasadniczo do krótkich opowiadań, szkiców, humoresek, felietonów, reportaży. „Łemkowska stroniczka” będzie mogła zamieszczać tylko niewielkie objętościowo utwory. Dopiero z początkiem lat dziewięćdziesiątych pojawią się książkowe wydania łemkowskiej prozy; będą to głównie wspomnienia i nieco obszerniejsze opowiadania. Wśród autorów nadających ton

³¹ I d e m, *Tamten gwer* [w:] *Suchy badył*, Nowy Sącz 1983, s. 5.

³² H. D u ć, *Саму* [w:] *W modlitewnym bluźnierstwie*, Nowy Sącz 1985, s. 3.

współczesnej łemkowskiej prozie wymienić należy w pierwszym rzędzie Semana Madzelana i Fedora Kuziaka, długoletnich stałych korespondentów „Łemkowskiej stroniczki”. Wspomagać ich będą Łemkowie z Ukrainy, publikujący regularnie swe utwory na „Łemkowskiej stroniczce”: Iwan Żełem, Mychajło Dzindzio, Wasyl Chomyk, Iwan Krasowśkyj.

Szczególnie interesujące będą krótkie, barwne, pełne humoru i zabawnych sytuacji opowiadania-szkice Fedora Kuziaka (często publikującego pod pseudonimem Nester Czepiha). Zdradzają one spory talent pisarski autora, jego obeznanie z przedwojennym życiem Łemkowszczyzny, doskonale wyczucie łemkowskiej psychiki. Pisane są świetnie odzwierciedlającym możliwości ekspresyjne i bogactwo leksykalne dialektu łemkowskiego językiem. Kuziak wykorzysta w swych miniaturach epickich wiele łemkowskich legend, żartów, bajek i innych przekazów folklorystycznych podsłuchanych w dzieciństwie. Czasem przedstawienie sytuacji, w jakiej historyjki zostały podsłuchane, wprowadzenie narratora wewnętrznego w odautorskie ramy narracyjne wzbogacać będzie kompozycję i głębiej osadzać wydarzenia w łemkowskich realiach. Do takich należą np. nasycone specyficznym łemkowskim humorem *Оповідання нанаиука Тумка*. Opowiadania Kuziaka zbliżone są nieco swym humorystycznym zabarwieniem i ramami sytuacyjnymi do opowiadań Wania Hunianki, wolne są jednakże od naleciałości ideologiczno-propagandowych tak częstych u Hunianki.

Interesujące też będą pełne nostalgii i gorzkiego poczucia krzywdy utwory narracyjne Semana Madzelana. Dominują w nich motywy wspomnieniowe, często opatrzone odwołującym się do współczesności komentarzem. Powysiedleńcza rzeczywistość współistnieć będzie z dawnym, bezpowrotnie zniszczonym światem Łemków.

Bardzo zbliżone do Kuziakowych są opowiadania Iwana Żełema. Charakter notatek i szkiców etnograficznych noszą nadsyłane na „Łemkowską stroniczkę” teksty Mychajła Dzindzia i Wasyla Chomyka.

Pojawiające się ostatnio w wydaniach książkowych wspomnienia Łemków mają charakter bardziej globalny. Fakty uzupełniane będą subiektywno-emocjonalnymi komentarzami, podjętymi z perspektywy czasowej próbami ocen. Oprócz wartości dokumentalnej posiadają te wspomnienia też znaczną wartość literacką.

W ostatnim czasie decyduje się opublikować małą część swych powstałych w rękopisie, częściowo zniszczonych w chwilach zastraszenia, polskojęzycznych utworów narracyjnych, Jan Chowaniec. Dotyczą one trudnego okresu wysiedleń, a następnie losów rodziny etnicznie mieszanej, nie objętej wysiedleniem, w środowisku polskich osadników na

Łemkowszczyźnie. Ta całkiem odmienna perspektywa będzie czymś nowym we współczesnej literaturze łemkowskiej. Utwory Chowańca cechować się też będą pewnym nowatorstwem formalnym, widocznym zwłaszcza na tle bardzo tradycjonalistycznych ujęć literackich dominujących w prozie łemkowskiej. Próbą literackiego opracowania swych wspomnień są też *Opowieści łemkowskie* Michała Żrółki.

Rozwój form dramatycznych we współczesnej literaturze łemkowskiej będzie jeszcze bardziej skąpy niż rozwój form prozatorskich. Sytuację taką spowoduje najpewniej brak zapotrzebowania na formy sceniczne w realiach, gdy nie będzie warunków dla działalności teatralnej. Dopiero drugi podokres powojennego życia literackiego Łemków przyniesie pewne próby w zakresie dramtopisarstwa. Będą to niewielkie jednoaktowe utwory, których akcja rozgrywa się w środowiskach łemkowskich - współczesnych lub historycznych, często z podtekstami symboliczno-filozoficznymi lub politycznymi, napisane przez Petra Muriankę dla potrzeb organizowanych przez niego młodzieżowych grup teatralnych. Tak jak cała twórczość literacka tego utalentowanego autora, sztuki te godne są zaliczenia ich do najlepszych utworów współczesnej literatury łemkowskiej.

Dramatopisarzem z prawdziwego zdarzenia okaże się jednak dopiero mający fachowe przygotowanie w tym zakresie Andryj Kopcza. Będąc dyrektorem polskiego teatru dramatycznego, a równocześnie działaczem łemkowskim, zapraśnie on rozwinąć na gruncie łemkowskim działalność teatralną. Z jego inicjatywy powstanie w 1988 r. w Legnicy amatorski teatr łemkowski. Dla jego potrzeb Kopcza będzie pisał swoje sztuki, poświęcone głównie historyczno-politycznym uwikłaniom losów Łemków w ostatnim stuleciu. Sztuki te, pogłębione psychologicznie, sugestywne, ukazujące tragiczne wydarzenia z łemkowskiego punktu widzenia, w wykonaniu łemkowskich aktorów-amatorów, cieszyć się będą ogromną popularnością wśród łemkowskiej publiczności, spragnionej sztuki żywego słowa w obrębie własnej kultury.

Współczesna twórczość literacka Łemków w Polsce rozwijać się będzie głównie w łemkowskojęzycznym kształcie. Niektórzy autorzy uzyskają pod swym piórem bardzo piękną formę językową, bazującą na tradycji dialektycznej, lecz rozrastającą się wielowymiarowo pod wpływem swej funkcji jako tworzywa artystycznego współczesnego wiersza. Pewna część twórczości, znacznie obszerniejsza niż w poprzednich okresach literackich, powstanie w języku polskim lub będzie posiadać podwójną, łemkowską i polską wersję językową. Utwory nadsyłane na „Łemkowską stroniczkę” z Ukrainy będą czasem pisane po łemkowsku, zwłaszcza wiersze i beletrystyka, czasem w ukraińskim języku literackim, głównie wszelkie reportaże, felietony i inne formy z pogranicza literacko-publicystycznego.

Problem życia literackiego Łemków na Ukrainie będzie sprawą dosyć złożoną. Nigdy nie osiągnie ono tak wyrazistego charakteru jak w Polsce. Twórcy łemkowscy wysiedleni na Ukrainę będą korzystać z możliwości i form wydawniczych Łemków w Polsce lub za oceanem, bądź włączą się do ogólnoukraińskiego życia literackiego, w jego ramach starając się zachować specyfikę tematyczną i pewien koloryt kulturowy. O pierwszych wspominaliśmy przy okazji omawiania życia literackiego Łemków w Polsce. Wśród drugich na szczególną uwagę zasługiwać będzie Dmytro Bedzyk, którego trylogia *Украдені зору* (Kijów 1975) i stanowiąca jej kontynuację tematyczną powieść *Спалох* (Kijów 1983) należeć będą do najcenniejszych utworów łemkowskiej prozy beletrystycznej.

Z końcem lat 80-tych wraz z powstaniem organizacji łemkowskich zintensyfikuje się też i niejako jawniej określi twórczość literacka Łemków na Ukrainie. Własne czasopismo „Дзвони Лемківщини” stworzy bazę dla periodycznej publikacji tekstów literackich. Dominować będą wśród nich wiersze przypominające twórczość poetycką z „Łemkowskiej stroniczki” oraz wspomnienia. Pojawią się też łemkowskie tomiki poetyckie wydane w ramach „Biblioteki Łemkiwsczyny” Wołodymyra Barny *Бескиди* (Lwów 1992), Wasyla Chomyka *Лемківська молитва* (Lwów 1993), oraz zbiór esejów Wołodymyra Barny *Лемківщина у серці моїм* (Lwów 1992). Utwory w nich zawarte są świadectwem przetrwania wśród wysiedleńców niezwykle mocno zakorzenionego, przekazywanego pokoleniom urodzonym już na Ukrainie mitu rajy utraconego, ziemi obiecanej, Łemkowszczyzny, opuszczonej, osieroconej, która czeka na powrót swych dzieci. Urodzony i wychowany na Ukrainie Wołodmyr Barna tak pisze o tej determinacji genetyczno-kulturowej:

У мене є
щось заповідне
від самих
Бескидів -
їз серця їх,
їз вічності,
з глибин...
І проростає
у мені
щодень
то спомином,
то зойком,
то стремлінням,
і кров'ю,
і нервом
буревійним
струмить
крізь мене
у нащадність

Wiersze i eseje, pisane z reguły w literackim języku ukraińskim, tematycznie i uczuciowo w całości poświęcone będą ojczystej Łemkowszczyźnie.

Na podstawie wskazanych tu w ogromnym skrócie podstawowych tendencji i kierunków ideowo-artystycznych w kolejno następujących po 1918 roku okresach rozwoju życia literackiego Łemków można wnioskować najogólniej o pewnej spójności wewnętrznej procesu historycznoliterackiego rozwijającego się wśród tej społeczności. W jego przebiegu można obserwować faktory zasadnicze i niezmiennie, które w trakcie podlegania przez literaturę coraz to nowym uwarunkowaniom polityczno-społecznym, jakim poddana była Łemkowszczyzna, zmieniały tylko szatę zewnętrzną, w swej istocie pozostając niezmiennymi. Do takich czynników zaliczyć należy przede wszystkim zaangażowanie społeczne tej literatury, jej aktywny udział w samookreśleniu się etniczno-kulturowym społeczności łemkowskiej, walka o ochronę uniwersalnych wartości rodzimej kultury przed asymilacją, bliski związek z rodzimym folklorem.

Zarysowywanie się i precyzowanie odrębnej przestrzeni literatury łemkowskiej, dostrzeżone już w XIX w., w kolejnych okresach jej rozwoju stanie się faktem oczywistym i jak gdyby priorytetowym dla wielu programowo podejmowanych działań literackich. Istotna tu będzie dokonująca się ewolucja języka literatury łemkowskiej - od sporadycznych przypadków występowania dialektu łemkowskiego w funkcji literackiej w XIX w., aż do jego zdecydowanej dominacji wśród innych języków we współczesnej twórczości literackiej Łemków. Literatura łemkowska wypracuje też swe stałe motywy tematyczne z pięknym górskim krajobrazem w tle, z nieurodzajną, kamienistą ziemią górską, która jest przedmiotem pragnień każdego Łemka, w sensie dosłownym i symbolicznym, motyw nędzy materialnej i bogactwa duchowego, motyw mocniejszego sąsiada i wiele innych motywów uwarunkowanych długoletnim doświadczeniem historycznym i własnym stereotypem. Pomimo podlegania wielu wpływom zewnętrznym, obcym dla wewnętrznej przestrzeni kultury łemkowskiej, literatura łemkowska zdołała ukształtować się jako zjawisko specyficzne, niepowtarzalne, odzwierciedlające w wymowny sposób wszelkie doświadczenia dziejowe, jakie były udziałem społeczności łemkowskiej na przestrzeni ostatniego 150-lecia.

---

³³ В. Б а р н а, *Заповідне [w:] Бескиди*, Львів 1992, s. 21.